

מוסיף והולך

הרחבת "האני" ולקיחת אחריות – לימוד למורה

"לתת מקום"

משך מאות בשנים התנהל ויכוח בין עולם הדתות לבין העולם הפילוסופי המדעי בדבר שאלת הבריאה. לויכוח הזה היו השלכות תיאולוגיות ופילוסופיות כבדות משקל. אם תאמר שהעולם קדמון סתמת את הגולל על התערבות ה' בעולם. אם תאמר שהעולם נברא - פתחת את הפתח לעולם הדתי, לרלוונטיות של הקב"ה לעולם. אולם מעשה הבריאה של הקב"ה עשוי ללמד אותנו משהו על החיים עצמם, על המהות שלהם.

הרב יהודה ליאון אשכנזי זצ"ל, המכונה מניטו, ביקש לקרוא, בעקבות תורת הקבלה, את פעולת הבריאה כפעולה של "צמצום". על מנת לברוא את העולם, את האחר, הקב"ה מצמצם את עצמו (ולא נכנס כאן למובנים הרבים מאוד לפרשנות הצמצום) על מנת לתת למציאות אחרת מקום להתקיים. יתרה מזאת, פעולת הבריאה גופא אינה רק "פינוי מקום לאחר", אלא, יצירת מציאות של אחר מלכתחילה. לעובדה הזו יש משמעות דרמטית ע"פ מניטו:

"מושג הבריאה כתהליך של צמצום חושף משמעות מוסרית בסיסית: החזק נותן מרצונו החופשי מקום לאחר להתקיים אף שכוחו יכול לבטל את האחר. המשמעות של להיות מוסרי, דהיינו, לתת מקום לזולת, מתחילה כאן. "גיבור הכובש את יצרו" – כדי לתת קיום לזולת. אקט הבריאה הוא האקט המוסרי הבסיסי. [...]"

סוד מדרש התולדות, ג' עמוד 44 – הרב יהודה ליאון אשכנזי

אם נרד לשורש פעולת הבריאה נראה שמניטו עומד כאן על נקודה נוספת חשובה ביותר:

הבריאה מאפיינת את המעשה המוסרי באשר הוא כלומר, מכוח צלם האלוהים שבו האדם נדרש להתחשבות בקיומו של האחר. האדם המוסרי יודע לראות מעבר לאינטרסים של עצמו גם את האינטרסים, הצרכים ואף את עולם הערכים של האחר. כפי שמדייק מייד מניטו, בהמשך אותו הקטע:

"מן היסוד המוסרי הבסיסי של נתינת מקום לאחר להתקיים נובע היחס של האדם כלפי העולם וכלפי האדם החי לצדו. מאחר שכל אדם החי בעולם הוא יצור ברוא בצלם אלוהים וצאצא של אדם הראשון, הגדרה זו של העולם והאדם מחייבת אותי לתת מקום לזולת כאקט מוסרי מחייב".

מניטו שם, שם

יצירת מקום לאחר בעולם שלי היא הפעולה המוסרית. היא עשויה ללמד ולהקרין על החובה הרובצת על האדם כ"צלם אלוהים" להיות חלק מהותי מפעולת התיקון של המציאות.

- השאלה הגדולה היא - מה המשמעות בפועל של "נתינת מקום"?
- האם פירושה למישור הפרטני שבין אדם לחברו או שמא הכוונה לפעולה המצריכה הנעת תהליכים כלליים ורחבים יותר?

מ"ציאה" מהאני "להרחבת" האני : מערכות יחסים ככלי לתיקון

אנחנו שומעים הרבה את הצו "צא מעצמך" "צא מהאני שלך". התפיסה האלטרואיסטית התובעת מהאדם להישיר מבט לעבר האחר, החברה והעולם נשמעת בהנחיות אלו בעוצמה, וטוב שכך. רבי שמעון שקופ, בהקדמתו המפורסמת לספר שערי יושר, כותב את הדברים הבאים ובהם הנחייה נוספת:

"שיתברר ויתאמת אצל האדם איכותו של ה"אני" שלו, כי בזה יומדד מעלת כל אדם לפי מדרגתו. איש השפל ה"אני" שלו מצומצם רק בגופו, למעלה ממנו מי שמרגיש ש"אני" שלו מורכב מגוף ונפש, ולמעלה מזה מי שמכניס ל"אני" שלו בני ביתו ומשפחתו, והאיש ההולך על פי דרכי התורה ה"אני" שלו כולל את כל עם ישראל... ועוד יש בזה מעלות של איש השלם, וראוי להשריש יש בנפשו להרגיש שכל עולמו הוא ה"אני" שלו..."

הקדמה לספר שערי יושר, רבי שמעון שקופ זצ"ל

לפיכך הציווי "לתת מקום לאחר שלי" עשוי להתפרש גם הוא כך:

לא רק שתפנה מעצמך לטובת האחר (שים את האחר במרכז), הרב שקופ מציע דיוק ביחס לתביעה זו ואומר: אדם לא צריך לאיין (לבטל/לאפס) את האני שלו (הערכים שלו, הצרכים והאינטרסים שלו), הוא צריך להרחיב אותו באמצעות "מערכות יחסים".

בהמשך דבריו שם מוסיף ר' שמעון שקופ נקודה נוספת:

"אני זה...הבל הוא וכאין נחשב...אבל הוא כאבר קטן בגוף הגדול הזה...שבמכונה גדולה גם המסמר היותר קטן...הוא דבר חשוב מאוד".

הקדמה לספר שערי יושר שם

דווקא מתוך הבנת המקום שלך כחלק מגוף שלם יכול אדם להבין את האחריות הגדולה המוטלת עליו, כיצד בלעדיו ובלי פעולתו גם הגוף הגדול אינו יכול לתפקד. אדם המרחיב את 'האני' שלו מעבר לעצמו מבין כי לא רק בו תלוי הדבר אבל יחד עם זאת בלעדיו אין הדבר יכול להתקיים.

כאשר אדם פועל לראות את האחר שלו כחלק ממנו, הוא לא מאיין את עצמו, אלא מצליח להרגיש בחוש את האחר הזולתי. היכולת להרגיש את האחר, להתקרב אליו לשמוח בשמחתו, לכאוב את כאבו ובאופן זה נבנות "מערכות היחסים". כל אדם יכול לחוש את הכאב של בנו או בתו. כל אדם מסוגל להבין שכאשר איש או אישה שהוא אוהב שמחים - הדבר עשוי לרגש גם אותו. ככל שמערכת היחסים היא קרובה יותר ובריאה יותר, הרצון והיכולת להרגיש את האחר, להעניק לו משלך, להתאמץ עבורו ולהיטיב בעבורו - עולים. האמפתיה, החמלה והרגישות הם כוחות אנושיים (צלם אלוהים) מניעים לפעולה מן המעלה הראשונה. אולם, במערכות יחסים חשוב שכל אדם יביא גם את עצמו. אם האדם יעמוד רק מול האחר ולא יביא את עצמו (רצונותיו ומאוויו) - הרי שאין כאן מערכת יחסים, יש כאן התבטלות. **בהתבטלות אי אפשר לתקן**. הרעיון הוא לא להתבטל, שכן מרגע שביטלתי את עצמי, מנעתי מהאחר גם לקבל אותי ולהתחבר אליי.

מניטו עומד על הדברים הללו בהקשר של חטא קין והבל:

"כאשר אני עוסק בחסד חד כיווני, האחר ניצל, אבל אני עלול ללכת לאבדון. האם אין ל'אני' שלי גם ערך בפני עצמו? מצד שני – כאשר אני עסוק בדין, אני מציל את עצמי, אבל האחר נמצא בסכנה קיומית. גם זו התנהגות בעייתית. לכן התורה דוחה את שתי שצוות אלו, והיא דורשת ה^דד^ות^ות מוחלטת. התורה אינה מתייחסת ליחיד סגולה המוכנים להקריב את עצמם, אולי, על מזבח ערך זה או אחר, נעלה ככל שיהיה. התורה מדברת על החברה האנושית וחברה זו מורכבת לא רק מצדיקים, אלא גם מבינוניים ורשעים. רק על עקרון ההדדיות ניתן לבנות תודעה מוסרית אמיתית."

הרב אשכנזי, סוד מדרש התולדות, ג' ע"מ 44 הערה 73

נסכם עד כאן: "נתינת מקום" או "יציאה מהאני" אין פירושה "ביטול האני".

"נתינת מקום" נעשית ע"י יצירת מערכות יחסים הדדיות, המאפשרות לי להיפגש עם האחר ולאחר להיפגש עם האני שלי - כל אחד עושה ויוצר מקום בעולמו לזולתו. מקום כזה מאפשר ערנות, אכפתיות ורגישות למרחב גדול יותר מ"האני המצומצם שלי" וממילא סולל את הדרך למעשה של תיקון. זוהי בתמציתיות "האחריות" - שהיא במהותה פונה אל "האחר" כאשר האדם מאפשר למרחבים נוספים לתפוס מקום בעולמו שלו. זוהי המהות של הרחבת האני ומכוח הרחבת האני ניתן להיכנס למערכת יחסים של אחריות כנה עם זולתי.

מתיאוריה למעשה - נחמה ליבוביץ' זצ"ל

• איך בונים מערכות יחסים?

• באיזו דרך ירחיב האדם את האני שלו ויעשה בעולמו מקום לאחר?

• איך מתקנים עולם?

לסוגיה זו ניכנס דרך דבריה המופלאים של נחמה ליבוביץ' בפרשת וירא על מצוות הכנסת אורחים. כזכור, אברהם, שבסוף פרשת לך-לך, מל את עצמו ואת כל בני ביתו, זכה למצוות ביקור חולים בראשית פרשת וירא: "וירא ה' אל אברהם באלוני ממרא והוא יושב פתח האוהל כחום היום" (בראשית יח, א). חכמים למדו שבאותה שעה קיבל אברהם אבינו פני שכינה (עיין רש"י במקום) ותוך כדי כך ראה את עוברי האורח, הניח למפגש עם הקב"ה ופנה אליהם:

"א"ר יוחנן גדולה הכנסת אורחין כהשכמת בית המדרש ... ורב דימי מנהרדעא אמר יותר מהשכמת בית המדרש ... אמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה דכתיב ויאמר (ה') אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וגו' אמר רבי אלעזר: בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול "המתן עד שאבא אצלך" ואילו בהקדוש ברוך הוא כתיב: "ויאמר א-דני אם נא מצאתי אל נא תעבור מעל עבדך"

בבלי שבת קכ"ז ע"א

ורש"י (על בראשית יח ג') מדייק בדברי חכמים בפירושו לתורה: "דבר אחר, והוא אומר לקב"ה להמתין לו עד שירוך ויכניס את האורחים "ללמדך שגדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכניה".

הכנסת אורחים האמורה, אינה דומה למוכר לנו היום. היום אנו מארחים חברים ובני משפחה לסעודת שבת (לדוגמא), אין כאן בהכרח פעולה של פינוי מקום לאחר. הכנסת אורחים של אברהם היא הכנסת הזר לביתך, היא הביטוי העמוק ביותר לראיית האחר ולפינוי מקום למען האחר הלא מוכר לך, לראות את צרכיו ולדאוג להם. על כך כותבת נחמה ליבוביץ' את הדברים הבאים:

"הכנסת אורחים הנאמרת כאן אינה אלא דוגמא - אמנם הדוגמא הטובה ביותר - לאהבת הבריות, לעזרה לזולת, היא כל חללו של עולם, המעשים הטובים וגמילות חסדים בין אדם לחברו. קבלת פני השכינה הנאמרת כאן כוונתה לאותה טובה שאין טובה הימנה, אותה הנאה מזיו השכינה המובטחת לצדיקים בעולם הבא, אותה התקרבות והתדבקות בבורא עד "שיודעים ומשיגין מאמיתת הקב"ה... וזהו השכר שאין שכר למעלה ממנו והטובה שאין אחריה טובה והיא התאוה לה כל הנביאים" (מדברי הרמב"ם בהלכות תשובה פרק ח'). ומעתה נבין את דברי המאמר בתלמוד (שבת קכ"ז ע"א): **לדעתו** (של רב יהודה בשם רב) **גדול הראשון (הכנסת אורחים) מן האחרון (הקבלת פני שכניה)**. לא התרוממות לגבהי מרומים, הזדככות הרעיונות והשגת האלוהות הוא השיא בעבודת הבורא, **אלא מעשה שהוא חולין דחולין: דאגה יומיומית לזולת מתוך ראיית פני השכינה**, מתוך קבלת "ביקור חולים" זה יוצא אברהם החולה את אהלו ורץ - רץ כלפי שלושה זרים העומדים בדרך, ומציע מים לרחיצת רגליהם. ורץ אל הבקר, אל מטבח אשתו. שחיתת פר, אפיית עוגות, הבאת החמאה והחלב - אלה הם כרגע בראש דאגותיו ולא השתקעות והתבודדות והתיחדות עם קונו והשגת השגות עליונות. אותן עזב מאחוריו ברגע שנשאו עיניו וראותו את האנשים הצמאים, העייפים, הזקוקים למים ולצל."

נחמה ליבוביץ', עיונים חדשים לספר בראשית, פרשת וירא ע"מ 116-117

שיא עבודת ה', כך טוענת נחמה ליבוביץ' ע"פ דברי חכמים כאן, הוא **"מעשה חולין דחולין: דאגה יומיומית לזולת"**. אברהם אבינו מלמד אותנו שקבלת פני השכינה האמיתית נעשית באמצעות הנכחת הקב"ה ומידותיו בחיי היומיום: בסיוע לבני אדם הזקוקים לסעד, בראיית האחר, ברגישות לצרכיו. יותר מכך, אם נתבונן בדברים בהקשר הרחב של אברהם אבינו, הרי שדבריה של נחמה ליבוביץ' מקבלים משנה תוקף:

"וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה: ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט... (שם, יז-יח)

אברהם מקבל משימה לבנות אומה, ובאומה הזו אמורים להתברך כל גויי הארץ, כלומר הבשורה של האומה אמורה להיות נחלת כולם. הקב"ה מייעד את אברהם, את בניו וביתו אחרי לתיקון עולם ממש. אברהם עוסק בתיקון חיי היומיום, במה שנחמה ליבוביץ' מגדירה: **"מעשה חולין דחולין"**, בלקיחת אחריות על האחר הפרטי ומצוקתו וכל זה **בלהט גדול וכמעשה של שגרה**. את הדברים הללו מחדדת נחמה ליבוביץ' בהמשך דבריה שם, היא מפנה את הלומדים (אותנו) לכך, שהתורה מדגישה את הדחיפות שמפעמת באברהם בדאגתו לאחר:

"והנה שלושה אנשים וירץ לקראתם... וימהר אברהם האהלה אל שרה... מהרי לושי ועשי עוגות... ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב... וימהר לעשות אותו"

היא מסכמת ואומרת:

"כל המהירות הזו והריצות האלה אינן אלא ללמדנו מצוות הכנסת אורחים מה היא". זוהי התמצית של הידמות אדם לבוראו - היכולת להיות בבחינת "בורא" כלומר לעשות מקום לאחר בעולם שלי, באהבה בשמחה ובהתלהבות. זוהי דרך ביטוי אחת, יסודית, של תיקון עולם - של "הרחבת האני".

אחרי שהנחנו את התשתית החשובה הזו, עולות השאלות הנוקבות הבאות:

- האם תיקון עולם יכול להיעשות רק באמצעות אמפתיה ורגישות בחיים הפרטיים?
- האם לא נדרשת גם הובלה אקטיבית ויוזמה אל מול המקומות הפצועים של המציאות ומציאת מזור ומרפא להם?

לקיחת אחריות - הובלה והנהגה!

פתחנו באברהם. יש לזכור שאברהם אבינו לא היה רק רגיש ואמפתי. אברהם היה איש מעשה, כזה שמחפש לתקן עיוותים ולעשות צדק: הוא דן עם הקב"ה על סדום "השופט כל הארץ לא יעשה משפט", יוצא למלחמה להציל את לוט, עושה נפשות בחרן וגואל אותם מתהום העבודה הזרה.

בפרשת ויצא, אנו מוצאים התייחסות מעניינת ועמוקה במיוחד של נחמה ליבוביץ' לסוגיה זו דרך סיפור מעשה הרמייה של לבן את יעקב אבינו (פרשת רחל ולאה). נחמה ליבוביץ' מתייחסת לפירוש הרמב"ן המדגיש את מה שאומר לבן ליעקב "לא יעשה כן במקומנו" בלשון רבים. לשון רבים היא לשון השייכת דווקא לרשעים. וכך מבארת נחמה ליבוביץ' את הדברים:

"אחד מביטוייו של הרשע - והוא הדבר המעכב את התשובה - היא הבריחה מן האחריות האישית למעשה שעשה האדם והטלתה על שכם הזולת. ואולם אם מעשהו של האדם מעיד על עושהו ולא יוכל להכחיש שהוא ולא אחר עשהו, הנה המציא לו האדם תשובה טובה לכל מי אשר יוכיחהו על פניו ויאמר לו: מדוע ככה עשית? הוא רואה עצמו כאנוס, באשר הכלל, הציבור, איזה גוף כללי שאליו הוא משתייך - הכריח אותו, כפה אותו לעשות כן.

ובזה גם תשובה לא רק לטוענים נגדו, אלא - למה שמסוכן ביותר - גם לו עצמו למצפונו. כי הנה חילק האדם את עצמו לשניים: לאני האיש שלי, הוא העושה המעשים הטובים, הוא החביב, הנעים והנחמד לכל רואיו ורעיו. ול"אני השני" - הבורג במכונה הציבורית הגדולה: תהא זו המדינה, אשר הוא אחד מפקידיה ומשרתיה, הצבא אשר הוא אחד מחייליו האלמונים, המפלגה שהוא בה רק חבר מן השורה, היא זה המפעל שאין הוא מנהלו אלא משמשו, ומה לכם כי תצעקו אליו. הן הוא באופן אישי ודאי לא היה עושה הנבלה הזו, ולהיפך, ודאי היה גומל צדקות בכל עת, אך הוא כחלק, אבר קטן באותו גוף אלמוני עצום מוכרח לעשות את המוטל עליו - ולא בו תלוי הקולר.

התנהגות זו מסוכנת כל כך - מפני שכאמור לא רק כלפי חוץ אלא גם כלפי עצמו "הסתדר" האדם ומפני ששום דבר לא ניתן לתיקון, באשר האחראי הוא תמיד איזה גוף אנונימי מופשט שאין לתובעו לדין (הכלל, המדינה, הציבור, הקהילה, הארגון, התנועה).

עיונים לספר בראשית, פרשת ויצא, ע"מ 670

הסרת אחריות עשויה להגיע מתוך כניעה למצב הקיים. אדם חי את חייו, עושה מעשים טובים בחייו הפרטיים, אבל הוא לא מחפש להוביל לתיקון, להפך! הוא מתחבא מאחורי "המערכת הגדולה" הוא רואה בה את מושא האחריות שמסירה ממנו את האחריות. את ההתנהגות הזו מכנה ליבוביץ' כ"רשעות", מידתו של לבן הארמי. לכל מעשה נבלה תהיה כתובת שתשחרר אותו מאחריות. זה נשמע לנו רחוק, אבל בהתבוננות כנה דבריה עשויים להוות מגדלור חינוכי. כל אדם בעולם יכול לחיות חיים כפולים. יש את האני הפרטי שלו - שם הוא אדם טוב, באמת. הוא יכול לראות את האחר, להיות רגיש, מכניס אורחים. אבל כשהוא עומד בפני החברה הוא נעלם דום. הוא זורם עם הקיים למרות שהוא יודע שיש כאן בעיות. תירוצים יהיו למכביר. אבל השורש של כולם הוא אחד - זה לא אני, זו המערכת.

דברים אלו מקבלים משמעות גם אל מול דבריו של ר' שמעון שקופ שהובאו לעיל. אם שם ראינו כיצד גודלו של האדם אינו מונע ממנו לקחת אחריות על הגוף הגדול בדבריה של נחמה אנחנו מזהים כיצד אותה מציאות יכולה להוביל את האדם במקום ללקיחת אחריות להסרת האחריות ממנו "כבורג קטן במערכת".

• איך משנים את התודעה?

שינוי התודעה יכול לבוא לידי ביטוי בכל מיני היבטים. תלמיד או מורה יכול לסייע לחבר (או תלמיד) ללמוד למבחן במתמטיקה. הוא עושה זאת כי הוא אדם טוב. כי הוא יודע לצאת מעצמו ולראות את האחר ואת צרכיו. אולם הוא לא יראה צורך לנסות לחשוב על מערך שלם שיפתור את הבעיה. "המערכת מקולקלת ואין לו מה לעשות בעניין". מאידך יהיה מי שינסה לבקש תיקון לבעיה המערכתית, הוא יבקש להוביל שינוי. הוא יקים קבוצות לימוד לפני מבחנים שיובילו התלמידים. הוא יבנה מערך שעשוי לסייע ליותר תלמידים לחוות חוויית הצלחה וגם לחזק את ביטחון התלמידים ביכולותיהם. לדוגמא, תלמיד מצטיין במתמטיקה יוביל קבוצת לימוד לפני המבחן במתמטיקה. תלמיד מצטיין בתנ"ך ימצא את עצמו מסייע לתלמיד שסייע לו במתמטיקה יום קודם לכן ולהפך.

המעשה החינוכי, שמיעת זעקת הדל ברחובה של עיר, בכי הילד או עוולה חברתית - כולם יכולים לקבל מענה מהסוג הבסיסי יותר הנדרש מהאדם באשר הוא - אמפתיה ורגישות. זעקתו של הדל יכולה להיענות על ידי הכנסתו הביתה, סיפוק צרכיו ומתן סיוע לזועק העומד מולי. זה חשוב ומוערך מאוד, אבל ישנה קומה נוספת, מתבקשת ונדרשת מזרעו של אברהם: להגדיל ראש, לקחת אחריות או בלשונו "להרחיב את האני" ולעלות למדרגת הנהגה או הובלה. המנהיג והמנהיגה יראו בזעקה ששמעו הזדמנות לתיקון רחב יותר בגבולות היכולות והגזרה שלהם, תיקון שבאחריותם להוביל. המנהיג והמנהיגה יגייסו חברים ומשאבים למעשה של תיקון שישנה במשהו את ההתנהלות החברתית, הקהילתית, הכיתתית וכו'. תודעה של אחריות היא תודעת הנהגה. משמעותה של האחריות לא מאפשרת לאדם להסתתר מאחורי החברה, המדינה, הקהילה, המפעל, בית הספר וכו' היא דורשת ממנו להיות אקטיבי, יוזם, מוביל ורגיש.

לסיכום:

האדם מצווה, בהיותו צלם א-לוהים, להידמות לבוראו שברא את האחר שלו ולעשות מקום בעולמו לזולת. כל הכנסה של אחר לעולם שלי מחייבת שימוש ב"סוד הצמצום". הצמצום אין משמעותו ביטול או איפוס. אדרבה! כבר לימדונו החסידים שה"צמצום" אינו כפשוטו, ו"לית אתר פנוי ממנו" (=אין מקום פנוי ממנו) "ומלא כל הארץ כבודו". אלא שצמצם הקב"ה את הגילוי שלו בעולם על מנת לאפשר לנו, בני האדם, את מקומנו שלנו. כך גם אנחנו ברואיו הנקראים ללכת בדרכיו מתבקשים לצמצם את הגילוי שלנו על מנת לתת מקום לאחר. עשיית "מקום לאחר" או "הרחבת האני" היא בעלת שני מופעים, שני ביטויים ששניהם נצרכים: הראשון, הוא בהתנהגות האנושית הבסיסית הנדרשת מהאדם: אמפתיה ורגישות המניעה למעשה ולפעולה חיובית אל מול הזולת. השני, הסתלקות מן התפיסה הנכנעת למציאות כפי שהיא תוך נקיטת יוזמה ולקיחת אחריות במעשה של תיקון, כל אחד לפום מדרגתו. כל אחד מהם הוא מוביל ויוזם - מוסיף והולך עד "שמרחיב את האני" ומתקן עוד פינה בעולם.